

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA URUSH VOQEALARINING
INSON TAQDIRIGA TA'SIRI

Roziqova Dildora

BuxDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada urushlarining jahon adabiyoti ,xususan ,ingliz va o'zbek adabiyotida ta'siri ,ularning insonlar taqdiriga rahna solgani,nafaqat inson hayotida ,balki jamiyatda,butun mamalakatda bo'lgan ulkan yo'qotishlarning sababchisi urush ekanligi hamda,ingliz va o'zbeklarning urushga bo'lgan munosabati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ernest Xeminguey, urush, "Alvido qurol", Tog'ay Murod, insoniy tuyg'u, "Otamdan qolgan dalalar", urushga munosabat, kommunizm.

Badiiy adabiyotda urush mavzusi azaldan faol mavzu bo'lib kelayotganligi barchamizga ma'lum. Ushbu motiv G'arb va Sharq adabiyotida aynan bir xil qalamga olingan bo'lsa-da, turli mintaqa mualliflarining dunyoqarash va yondashuvlarida ma'lum tafovutlar mavjudligi yaqqol namoyon bo'ladi.. Bu asosan, qahramon ruhiy holati,ichki dunyosi,kayfiyati bilan bog'liq tarzda kechishini alohida ta'kidlash joiz.Xususan, G'arb nasriga mansub urush bilan bog'liq asarlarda ko'proq jamiyat va inson o'rtasidagi konflikt ustunlik qilsa,Sharq adabiyotida insonning boshqa bir inson bilan yoki boshqa bir tuzum bilan qarama-qarshiligi asosiy o'rin tutadi. Shu o'rinda aytish joizki,Yevropa adabiyotida XX asr boshidayoq ruhiy konflikt yetakchi o'ringa chiqib ulgurgan edi.Yevropa va Osiyo adabiyotida urush va urush mavzusida yaratilgan asarlar yaratilish uslubi, tanlangan makon va zamon, badiiy g'oya kabi bir qator jihatlari bilan bir-biridan farqlanib turadi. Bunga asosiy sabab sifatida XX asr Osiyo adabiyotida urush mavzusini qalamga olgan mualliflardan farqli o'laroq, Yevropa adiblarining front dahshatlarini bevosita boshdan kechirgani, asarlarning

to'g'ridan-to'g'ri urush zobiti yoki ofitseri tilidan yaratilgani va o'sha davr G'arb davlatlarida hukm surgan ijtimoiy-siyosiy tanazzul bilan izohlash mumkin. . Shunday bo'lsa-da, urush va inson mavzusida yaratilgan jahon adabiyoti vakillari va o'zbek adiblari o'rtasida mushtaraklik yaqqol sezilib turishi ham bor gap.Yuqoridagi fikrlar Ernest Xemingueyning "Alvido qurol" va Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar "asarlari tahliliga yuzlanganda ,o'z tasdig'ini topadi.Ernest Xemingueyning "Alvido qurol"romani birinchi jahon urushi davrini batafsil yoritib bergan.Roman avtobiografik turdagi asar hisoblanadi,chunki Xeminguey haqidagi tarixiy faktlarga tayanadigan bo'lsak,adibning o'zi ham asarning bosh qahramani Frederik Henri kabi Italiya frontida xizmat qilgan ,jangda yaralangan va Milan kasalxonasida yotib davolanish jarayonida bir hamshirani yoqtirib qolgan va shu sevgi hikoyasini asarda batafsil yoritib bergan.Muallif asarning boshdan oxirigacha urush dahshatini ro'yi-rost ,butunligicha tasvirlab bergan. "Alvido qurol" romanida Birinchi jahon urushining Italiyadagi holati aks ettirilgan va barcha xarakterlar hayoti urush orqali shakllangan.Xarakterlarning ko'pchiligi Henry va Caterinadan tortib to askarlar,do'kon egasi barchasi Xemingueyning urush bu vaqtni ma'nosiz,maqsadsiz sarflash degan g'oyasini ifodalab ko'rsatish uchun kiritilgan.Kamdan-kam xarakterlar masalan mutaassiblar urushni qo'llab-quvvatlaganlar,urush tarafdori bo'lishgan.Urush dahshatli ,shunchalik dahshatli hodisaki,unda ishtirok etgan askarlarning umriga zavol bo'lgan yoki judayam sezilarli ta'sir ko'rsatgan.U nafaqat ularning hayoti va oilalarini buzgan,balki begunoh aholining his-tuyg'ularini ham vayron qilgan.Bu romanda Xeminguey urushning dahshatli vaqtida zavolga yuz tutgan muhabbatni ,aynan fojea sababi ham urush ekanligini yorqin bo'yoqlarda aks ettirgan.inson hayoti butunlay qadsiz,o'lgan ,o'lgan joyda qolib ketadi,hechkim uning uchun qayg'urmaydi ham,qayg'urishni xohlamaydi ham.Henry bilan Caterina qachondir bir baxtli hayotga yetishishi bilanoq uning izidan bitta baxtsizlik keladi:Henri jarohatlanadi,yoki bo'lmasa frontga jo'natiladi.Endi baxtga erishdik deganda caterina vafot etadi.Insonlar taqdiri mana shu yo'sinda bo'lganligi ,baxtli kun

ko'rishmaganligi,ularning hayoti to'siqlarga,chalkashliklarga to'la bo'lgangi asar mazmunida o'z ifodasini topgan.Asar boshlanishidayoq yozuvchi birinchi jahon urushi manzarasini chizib ko'rsatadi."There was fighting in the mountains and at night we could see flashes from the artillery.sometimes in the dark we heard the troops marching under the window and guns going past pulled by motor tractors.There was much traffic at night and many mules on the roads with boxes of ammunition on each side of their pack-saddles and gray motor-trucks that carried men,and other trucks with loads covered covered with canvas that moved slower in the traffic"¹ .Tog'larda jang ketmoqda edi,kechalari portlashlardan yolqinlar ko'tarilardi.Qorong'ida ular shafaqqa o'xshab ko'rinardi:faqat tunlari etni junjiktiruvchi sovuq bo'lar havo quruq edi;ba'zan qorongida derazadan qo'shirlarning o'tib borishini ,to'p-to'pxonalar tortib kelayotganini eshitib qolardik.Tunda yo'lda qatnov zo'rayar,ikkala tomoniga yashik-yashik o'q dori ortgan xachirlar ,ustiga soldatlar tushgan,yuklariga brezent tashlagan kulrang mashinalar shoshilmay to'xtovsiz o'tib turardi.Bu parchani o'qigan har bir insonning ko'z oldida urush manzaralari gavdalanadi,chunki tasvir juda aniq va haqqoniy.Agar Ernest Xeminguey urushda qatnashmasa bu tasvirni bunchalik darajada ifodalab berolmagan bo'lardi.[Urush Xemingueyga ulkan zarba berdi va bu uning hayotga qarashi o'zgarishiga olib keldi.Barcha umidlari barbod bo'lganidan so'ng ,Xeminguey vijdotsiz jamiyat va aysh-ishratga berilgan tashkilotlarning insonlarni qurbon qilayotganini ,zamonaviy hayotning maqsadsiz va ma'nosiz ekanligini ko'rdi.]²

Urush ikki oshiqni to ular ayrilmaguncha ularga zarba berishda davom etdi.Barcha odatiy munosabatlarga qarshi bo'lgan urush ularni turmush qurishiga to'sqinlik qildi.Garchand Henry urushning mantiqsizligi va xavfidan ogoh bo'lsa-da ,u ishini tark etmadi.Uning safdoshlarining ma'nosiz va shavqatsiz o'limi Henrini dovdiratib,urush dahshati uni tushkun ahvolga solib qo'ydi.Oxir-oqibat urush uni shikastlashini tushundi. "Alvido qurol" romanidagi barcha urushdan

¹ Baker ,Carlos.[1929] Ernest Hemingway A farewell to arms-New York: Charles Scribner's sons 3- bet

² Surendra Singh Chandel,violence in Hemingway.(Jaipur:print wall ,1994)64

aziyat chekkan va tushkun kayfiyat hammani o'z domiga tortgan. Bundan tashqari asardagi tabiatdagi har bir narsa qisqa umrli va umri poyoniga yetgan hamda u begunoh askarlarning umriga qiyos qilingan. Bu urush Xeminguey tasavvurlarini xiralashtirdi, u urushga bo'lgan nafratini ifodalash uchun urush dahshati, xavfi, qo'rquvi va tartibsizligini tasvirlash uchun istehzoli fikrlardan foydalandi. Shuningek, u nafaqat insonni balki uning qadr-qimmatini o'ldirgan urush shavqatsizligini berishda ham istehzoli ifodalab berish uslubidan foydalangan. Umuman olganda, Xemingueyning bu asarini o'qigan har bir insonda urushga nafrat uyg'onadi, o'quvchining qalbida adovat urug'lari ekiladi va haqiqatda ham o'zini urushdagidek his qiladi. O'zbek adabiyotida ham urush haqidagi asrlar talaygina. Jumladan O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romanida ham aynan Birinchi yoki Ikkinchi jahon urushi emas, balki o'tgan asrning 80- yillaridagi afg'on urushi, o'sha jangda ishtirok etgan va shu sababli umr bo'yi hayotda halovat topolmagan bir jangchi tilidan hikoya qilinadi. Yoki bo'lmasa "Daftar hoshiyasidagi bitiklar"ning "Urushlar haqida" deb nomlangan bobida: "Urushda g'olib va baxtli podshoh, g'olib va baxtli qo'shin, g'olib va baxtli tuzum bo'lishi mumkin. ammo baxtli va g'olib odam bo'lmaydi, negaki urush odamni odam o'ldirishga majbur qiladi, odam o'ldirgan odam esa hechqachon g'olib va baxtli bo'lmaydi".³-degan jummlar o'z ifodasini topadi. Bundan tashqari Odil Yoqubov, Pirimqul qodirov, O'lmas Umarbekov, Shuhrat kabi adiblarning ijodida ham urush mavzusiga duch kelinadi. Tog'ay Murod asarlariga e'tibor beradigan bo'lsak bunda aynan urush haqida gap ketmaydi. chunki adib Ikkinchi jahon urushi tugaganidan uch yil keyin tug'ilgan, urushda o'zi qatnashmagan, u haqida ota-bobolaridan eshitgandir balki, buning ustiga O'zbek xalqi front orti ishlarida jonbozlik ko'rsatgan, o'zlari yemay yemish, kiyim kiyim-kechak barcha-barchasini ta'minlab turgan. Ammo "Otamdan qolgan dalalar" romani qahramoni Jamoliddin ketmon Rossiyaning Turkistonga hujum qilganini, ya'ni urushni o'z ko'zi bilan ko'rgan, rus istilosi shohidi, iymon-e'tiqodini butunligicha saqlab qola olgan shaxs sifatida

³ O'tkir Hoshimov. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. www.ziyouz.com kutubxonasi.

gavdalanadi. Uning o'g'li Aqrab ham qizil imperiya saltanatining tarkib topish davri guvohi, u ham qancha tahqir-nadomatlar bo'lishiga qaramay, o'zligini unutmagan mustamlakachilarga qarshi kurashda umri zavol topgan qahramon. Uning ham ona yurtiga muhabbati cheksiz, g'ururi baland, o'z yurtida bek bo'lib yurishni xohlaydigan ozod shaxs. Ammo Dehqonqul bunday tuyg'ulardan, bunday xususiyatlardan yiroqda va begona. Uni, avvalo, Lenin ishiga, partiyaga, sho'rolar hukumatiga, ulug' og'aga hurmat ruhida tarbiyalashgan, unga Leninni ota, Krupskayani ona deb o'rgatishgan, o'lan-laparlarni emas balki partiya qo'shiqlarini aytib katta bo'lgan.⁴ Ernest Xeminguey o'z asarlarida "yo'qotilgan avlod" tushunchasini tilga oladi. Bu bilan u urush sababli yoshligi ko'lankasimon bulutlar ostida o'tgan, ularni vataniga nisbatan mehri qolmagan va hattoki yurtidan qochib ketishga tayyor turgan hissiz, maqsadsiz, umidsiz kishilarni nazarda tutgan. Biz aynan Dehqonqul obrazida yo'qotilgan avlodning bir yetuk namunasini ko'ramiz desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Haqiqatdayam, urush, uning istibdodi butun bir avlodni yo'qotdi. Jamoliddin ketmon bore di o'z davrida ozod bir inson sifatida, aqrab ham xuddi shunday, har qanday vaziyatdayam o'z so'zini qo'rqmasdan ayta olgan, o'z aqidasi sadoqatli qolgan, lekin bu avlod davom etmadi, afsuski. Chunki Dehqonqulda mana shunday yuksak tuyg'ulardan asar ham yo'q. Dehqonqul faqat dehqonchilik ilmini miridan-sirigacha o'rgangan, sadoqat bilan mehnat qilishni qilishni biladigan, o'ziniyam, bolalariniyam, ayoliniyam o'ylamaydigan, o'ysiz, hissiz, aniq qilib aytganda manqurt kimsa. Asarni o'qir ekanmiz Dehqonqulning bolaligidan to yetukligigacha unga achinamiz, Chunki yoshligidan azob-sitamlar iskanjasida voyaga yetgan bu yigit azob-uqubatni o'ziga kasb qilib oldi. To'rtinchi sinfni tugatib ilk bor paxtaga chiqadi lekin planni bajarolmay har kuni direktordan kaltak yeydi, mana shu holatda uning holatiga haqiqatan achinsak, keyingi achinishlar istehzoli bo'ladi. U shunchalik tasvirlashga qiyin kimsaki, o'zining, tengdoshlarining, hamqishloqlarning ayanchli ahvoli aslo uni taajjublantirmaydi, qozoni umuman go'sht ko'rmaydi, farzandlarning qorni och ammo Dehqonqul

⁴ Umarali Normatov "Benazir iste'dod sohibi" maqolasidan

uchun bu muhim ham emas,qiziq ham emas.Aynan Dehqonqul sababli ,uning ayoli biror marta yangi ko'ylak kiymaydi, qozoni go'sht ko'rmaydi o'ziniyam ayoliniyam hattoki onasiniyam baxtli kun ko'rishga qo'ymaydigan,ertadan kechgacha faqat partiya uchun ishlaydigan,ayollarinida ishlashga majbur qiladigan ,o'zining qadrini bilmay ishlaydigan ,hayotda maqsadi yo'q faqatgina ishlab kommunistlar ko'ziga yaxshi ko'rinishga uringan obraz hisoblanadi.Asarda tasvirlanishicha,o'sha davrda yashash ,kun ko'rish juda qiyin edi,oddiy ovqat yeyish uchun ham kun bo'yi tinimsiz mehnat qilish kerak edi,mehnat qilish aslida yomon odat emas,uning samarasi yaxshi bo'lsa, albatta.Bu mehnat esa oxiri rohatsiz ,farog'atsiz mehnat.Chunonchi,"Shunda ayolimiz o'ng qo'ltig'i ostiga ko'zimiz tushdi.Og'zimdagi og'zimda qoldi,bo'g'zimdagi bo'g'zimda qoldi.Bir nafas kavshanmay qoldim.Ayolimiz qo'tig'iga tikilib qoldim.Ayolimiz ko'ylagi qizil bo'ldi,qo'ltiq osti ...olachalpak oq bo'ldi.Ko'zim adashayaptimikan deya tikilib-tikilib qaradim.ayolimiz bilib-bilmay qizil ko'ylagini oq bilan yamab olibmikan deya e'tibor berib qaradim.Yo'q ,oqarib turmush olachalppak yamoq bo'lmadi,olachalpak ter bo'ldi,qotib qolmish ter bo'ldi".Aynan mana shu jumalardan bilib olish mumkinki ,urush insoniyatdan uning insonligini tortib oldi,uning mehnatini tortib oldi,uning haqqini tortib oldi.Bechora ayol kun bo'yi dalada ishlaydi,ko'ylak almashtirayin demaydi,kun-u tun bir ko'ylak kiyadi ,oyna qaramaydi ,chunki oynaga qarash uchun farzandlaridan ortib daladan ortib vaqti yo'q.Chunki davr shuni talab qilardi,xoh erkak bo'lsin,xoh ayol tinmay ishlashi kerak,ularning usti butmi?qorni to'qmi farqi yo'q.Ammo Dehqonqulda umuman bularga achinish hissi yo'q,go'yoki sovetlar uni o'zi uchun tarbiyalab olgandek."Raisimiz ayoliga go'shtni berdim.bor gapni aytdim.-Nima ko'p yomon qovunni urug'I ko'p...- deya ming'illadi raisimiz ayoli.-Unday demange hamsoya ,-dedim.-Nimaga demayman,deyman.Umrim kattalarga qozon qaynatib o'tdi,Bola-chaqaga boshqa qozon,kattalarga boshqa qozon qaynataman.Bilmayman kattalar osmondan tushganmi?Ha kata akalarni ,ulug' rus akalarini nazarda tutib gapirar ekan ,raisning ayoli ulardan juda nafratlanadi,bolalarning ,butun millatning haqqi ularga ketayotganligini bilib

achinadi,ulardan nafratlanadi.Ammo Dehqonqul shu o'rinda ham ruslarni yonini olib qo'yadi.Umuman olganda Urushning natijasi sezilarli bo'ldi,urush yutdi,chunki urush oqibatida mana shunday Dehqonqulga o'xshash manqurtlar paydo bo'ldi.Ularda kelajakka umid,ishonch,olg'a qadam bosish istagi yo'q,ularning qorni to'q bo'lsa shuning o'zi kifoya qiladi,insonga xos bo'lgan his-tuyg'ularda ularga begona.Ikkala adabiyotda ham ingliz va o'zbek adabiyotida urushning ta'siri haqida bitta mushtaraklik bor.Ular o'ziga xos avlodni tarbiyaladi.Xeminguey asarlarida tilga olgan "Yo'qotilgan avlod" hissiz,didsiz,vatan nima,yurt nima ekanligi bilmay o'z yurtini og'ir kunda tashlashga qodir bo'lgan avlod bo'lsa ,ikkinchisi Tog'ay Murod,o'zligini,tuyg'ularini,shanini,g'ururini,ma'grurligini meros sifatida asrab qolol-magan ,mana shunday yuksak insoniy tuyg'ularni davom ettirolmagan yangi avloddir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.E.Xeminguey Alvido Qurol."Yoshlar matbuoti",2022-yil.Rus tildan Ibrohim G'afurov tarjimasi.
- 2.E.Heminway A Farewell to Arms copyright,1929,by Charls Scribner'S sons
- 3.Tog`ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018.
4. Umarali Normatov "Benazir iste'dod sohibi "maqolasidan